

Uvod u sociologiju II

Tematska jedinica

-Kultura sjećanja, pamćenja i nostalgija-

I dio

Uvod u sociologiju II

„Istorijat organizovanog negovanja pamćenja najčešće se prati kroz idejne i institucionalne načine njegovog prenošenja. Istorijsko pamćenje oblikuju tri glavna posrednika: primarno iskustvo, kultura sećanja i istorijska nauka (Hockerts 2001). Istorijska nauka nema svuda monopol na posredovanje prošlog. Što je prošlost bliža to je uticaj aktuelnih interesa u njenom posredovanju akutniji. Primarno iskustvo je lično protivljena prošlost. U središtu javnih kultura sećanja jesu slike prošlosti saobražene složenosti društva i vrednostima vladajućih grupa. Kolektivno pamćenje povezuje nosioce sećanja u žive zajednice sećanja sa naročitim osloncima (porodicu povezuje predanje, genealoško stablo ili porodični foto album, članove partije istorijat partijske borbe, narode zajednička božanstva, naciju jezik i manje ili više fiktivna prošlost zajedničkog porekla). Komunikativno pamćenje povezano je sa grupom, pa se stvaraju rivalski sklopovi sećanja, oštro suprotstavljeni (kvislinzi-«patrioti» i žrtve fašizma sa sopstvenim tumačenjem i vrednovanjem prošlog). Javna kultura sećanja oblikovana u skladu sa vladajućom ideologijom može kombinovati više perspektiva: lično, tradicionalno, službeno. Pojedinačna sećanja štite identitet ličnosti, dok javno pravda grupni interes“ (T. Kuljić, 2006: 17).

Uvod u sociologiju II

„Institucionalna obrada uspomena proteže se i na ona doba koja nisu obuhvaćena ličnim iskustvom živih savremenika. Lično i kolektivno pamćenje mogu se podudarati, ali i sukobljavati. Integracija društva zavisi od veštine nenasilnog nametanja hegemonije slike prošlosti. Organizovano pamćenje razvija se od usmenog prenošenja, preko štampanih knjige do današnjih elektronskih posrednika. Istorija pamćenja zavisi kako od tehnika opštenja tako i od tehnika vladanja (Fischer 2000, 27). Premda je sadržinski šira, kultura sećanja određuje istorijsku kulturu. Najopštije govoreći istorijska kultura je način na koji društvo opaža vlastitu prošlost. To je idejna celina u kojoj je prisutno istorijsko znanje o jednom društvu. Drugim rečima to je zbirna oznaka za krajnje raznovrsne obrasce predstavljanja prošlosti koji se dopunjavaju i prožimaju. Nije to statična, već stalno promenljiva celina koja se formira pod uticajem raznovrsnih činilaca. Istorijska kultura jeste način na koji ljudi u jednom društvu opažaju raznovrsne perspektive prošlosti kao istoriju, ali i kako vide vlastito mesto u toku prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, koja osećanja i sećanja su povezana sa ovim gledanjima i na koji način se menjaju (Fischer 2000,12). Istorijska kultura jeste, dakle, deo opšte kulture i tesno je povezana sa društvenointegrativnim i praktičnotehničkim znanjima i raznim oblicima njihovog umetničkog uobličavanja. Nema relativno celovite istorijske kulture bez razvijene filozofije istorije (ontološke vizije razvoja, njegovog smisla i pouka koje se mogu izvući iz istorije), kao ni bez teorije istorije (razradjenog poimanja determinizma koji usmerava pokretačke snage i prenosne mehanizme istorijskog procesa)“ (T. Kuljić, 2006: 17-18).

Uvod u sociologiju II

„I kod pamćenja su ove premise prisutne, ali u društvenointegrativnom obliku. Pamćenje je, naime, “vremenska mašina” (E.Florey) koja povezuje kvante subjektivnog vremena i stvara kontinuitet. Prošlo i buduće jesu prisutni u sadašnjici tako da je vreme u psihološkom pogledu višedimenzionalno. Kolektivno pamćenje je mnogo složenije i dinamičnije od pojedinačnog: to su različiti obrasci okamenjivanja i konzerviranja prošlosti, ali i njene prerade. Kolektivno pamćenje integriše raznolike lične prošlosti u jednu zajedničku prošlost što omogućuje svim članovima kolektiva da se zajednički sećaju, pa je više od agregata, tj. sume pojedinačnih sećanja. Pamćenje je društveno, jer je posredovano jezikom, simbolima i društvenim i kulturnim sklopom. Pamćenje mora biti najpre uobličeno u strukturu simbola pogodnu za prenošenje. Promene u viđenju prošlosti podudaraju se sa glavnim promenama koje pogađaju zajednice sećanja, čije prioritete sadržaje određuje vladajuće grupe. Ključna ulogu koju u životu ima pamćenje jeste u tome što je kolektivno pamćenje deo kulturnog aparata koji stvara smisao“ (T. Kuljić, 2006: 18).

Uvod u sociologiju II

„Zato se pamćenje i posmatra kao simbolički okvir za poimanje sveta. Kontinuitet kolektivnog identiteta, tj. društvenih slika o sebi, uspostavlja se kulturom sećanja, koja ujedno daje horizont smisla i vremena (J.Asman). Prošlost je područje u kom tražimo objašnjenje tekućih problema, a poređenje prošlih i sadašnjih zbivanja daje kolektivnom pamćenju strateški karakter u uticanju na sadašnjost (Misztal 2003,13). Dakle, pamćenje je osnovna pretpostavka ljudskih odnosa, pa aktivno utiče na sukobe i saradnju. Posebnu ulogu pamćenje ima kod stvaranja ličnih i grupnih identiteta. Otuda je vizija prošlosti nezaobilazan sadržaj svake društvenointegrativne misli. Službeno pamćenje (heroji, mitovi) je skup manje ili više koherentnih, preakcentovanih ili izmišljenih tradicija koje nameću vlastiti smisao društvenom delanju i snabdevaju ljude nadama i stavovima. Zato slike prošlosti imaju aktivnu ulogu u ideološkom uticanju. Svako društvo naročito savesno neguje samotumačenja, tj. predstave o sebi kao nečemu što kontinuirano postoji. Što je saglasnost o dugom kontinuitetu zajednice šira, to je mobilizacijski potencijal slike prošlosti postojaniji“ (T. Kuljić, 2006: 18).

Uvod u sociologiju II

„Razvoj od usmene, preko pisane i štampane kulture, ka elektronskim sredstvima opštenja, menja iskustvo vremena i uvodi novo poimanje prošlog – što opet na novi način određuje društvenointegrativni učinak prošlosti. Tehnološke promene su samo jedan činilac izmene uloge pamćenja. Osim njih, na odbir sadržaja iz prošlosti utiču promene u oblicima društvene organizacije i u organizaciji vlasti. Premda se sve ideologije na selektivan način odnose prema nasleđu, ipak se razlikuju po stupnju vraćanja prošlosti. Kod reakcionarnih i konzervativnih ideologija, manje ili više opterećenih religijom, udaljenost tačke u prošlosti na kojoj počiva poželjna vizija društva je veća, dok kod svetovnih ideologija (liberalizam, socijalizam) prošlost takođe može biti uporišna tačka, ali je bliža, a obim poželjnih vrednosti iz prošlosti je manji. Nacizam se vraćao ratničkim germanskim vremenima, fašizam starom Rimu, konzervatizam se i danas raspoznaje po sumnji ili po odbacivanju prosvetiteljstva koje je razbilo tradiciju i religiju, raznovrsne nacionalne ideologije vraćaju se minulom «zlatnom dobu» svog razvoja, dok su socijalizam, a donekle i liberalizam, zbog prevlasti svetovnih i prosvetiteljskih sadržaja, manje bili opterećeni prošlošću“ (T. Kuljić, 2006: 19).

Uvod u sociologiju II

Razvoj organizovanog pamćenja

„Istorijat kolektivnog pamćenja obično se razvrstava u nekoliko faza s obzirom na način prenošenja i čuvanja sadržaja pamćenja (Konerton, Misztal, A.Assmann). U prvoj fazi su društva bez pismenosti, dok drugu, antičku, karakteriše nadmoć usmenog pamćenja nad pisanim. Pozni srednji vek karakteriše stalna dinamična napetost usmenog i pismenog pamćenja koja je krila sukobe starih i novih društvenih snaga. Od 16. veka do danas nadmoćno je pisano pamćenje, zahvaljujući pojavi štamparstva. Poslednja faza je ekspanzija vizuelno-elektronskog pamćenja u dobu globalizacije. Razvoj tehnike nije samo usavršio opažanje aktuelne stvarnosti, već i viđenje prošlosti. Od posrednika u rekonstrukciji prošlosti zavise različiti obrasci tumačenja prošlosti, naglasci i linije povezivanja koje se manje ili više ukrštaju“ (T. Kuljić, 2006: 19).

Uvod u sociologiju II

„Organizovano pamćenje, kao proces čuvanja prošlosti, jeste vrlo značajna društvenointegrativna aktivnost grupe, iako se svi selektivni sadržaji iz prošlosti ne mogu svesti na društvenointegrativnu misao, a pogotovo ne na ideologiju. Nezavisno od ideologije, slika prošlosti ima višestruku ulogu u životu pojedinca i u organizaciji grupe. Kod usmenih kultura svi odnosi tumače se u terminima prošlosti, pa pamćenje usklađuje i učvršćuje društvene odnose. Prošlost je obrazac za sadašnjicu, a istorija stvara šablone za tumačenje vlastitog doba“ (T. Kuljić, 2006: 20).

Uvod u sociologiju II

„Na drugoj strani istorija je svoju uticajnost jačala drugačije od pamćenja. Karl Levit je zapazio da je istorija osobeno osmišljavanje svojstveno jevrejsko-hrišćanskoj tradiciji, a oprečno grčkoj metafizičkoj kosmologiji i cikličnom poimanju vremena. Prihvatajući načelnu suprotnost između istorije i kosmologije, linerarnog i cikličnog poimanja vremena, monoteističkih i paganskih periodizacija prošlosti, mita i istorije, svetske istorije i istorije spasenja, hajdelberški egiptolog Jan Assmann primetio je novi snažan zaokret u poimanju istorije nakon Drugog svetskog rata. Od tada se, po njemu, istorija upadljivo manje poima kao sudbina, a više kao izraz potreba vremena i kao kulturna konstrukcija, koja ima početak, kraj i određenu strukturu (J.Assmann 2001,65). Uzgred rečeno, ova Assmannova opaska je nediferencirana. Možda je i tačna ukoliko se suzi na konzervativnu misao, jer je kod liberalne ili marksističke misli ideološko-kritički pristup tumačenju prošlosti znatno ranije sazreo. Kod novog konstruktivizma je marksistički ideološko-kritički pristup proširen u opštiju kritiku kulturne hegemonije, ali time i lišen radikalne kritike strukture kapitalizma koja osigurava nadmoć privida“ (T. Kuljić, 2006: 21).

Uvod u sociologiju II

„Konstruktivističko-hermeneutički funkcionalizam Jana Asmana je rane oblike istorijskog mišljenja uočio svuda gde je vreme «linearizirano» i gde su zbivanja strukturisana. Više pažnje zaslužuje Asmanovo uočavanje da se istorija (kao zreliji odnos prema prošlosti) rađa iz duha prava, i to u Mesopotamiji, a ne u Egiptu (J.Assmann, 2001,73). Egipćani su živeli u cikličnom vremenu, ali ne u smislu banalnog kruženja istog, već su poimali razvoj kao kružni tok u kom se svet obnavlja i izbegava kaos. U jednom egipatskom tekstu stoji da je bog predao ljudima magiju, tj. oružje, kojim se brane od zagrljaja zbivanja. Magija je bila redukcija haosa i kreator cikličnog vremenskog poretka (J.Assmann 2001,75)“ (T. Kuljić, 2006: 21).

Uvod u sociologiju II

„ I za grčke antičke filozofe pamćenje je bilo uslov besmrtnosti i mudrosti, jer Grci uglavnom nisu razlikovali prošlost od mašte i mita. Mistička divinizacija pamćenja jeste razlog zašto i najveći grčki filozofi nisu jasno razlikovali pamćenje i istoriju. Mnemozina je u grčkoj mitologiji bila boginja sećanja, ćerka Urana i Geje, majka muza. Idealistička metafizika sećanja sa Platonovim učenjem o duši i zaboravu (kom je slično rođenje) nije uticala na potonje poimanje pamćenja zato što je zapadnoevropska metafizika bila preusmerena ka budućnosti (Niethammer 2000,324). Aristotel je, doduše, pisao da pamćenje nije opažanje niti maštanje, već stanje jednog ili drugog, uslovljeno prestankom vremena. Samo se sadašnjost može opažati, budućnost se može ožekivati, a predmet pamćenja je prošlost. Središte pamćenja je duša, a pretpostavka svakog pamćenja je gašenje vremena (Aristotle). U Rimu je Ciceron, razlikujući veštačko ili uvežbano od prirodnog pamćenja, podvlačio da pamćenje mora da bude deo retorike. Time je pamćenje počelo da gubi mitski karakter i postupno postajalo svetovno. Naredni korak je učinio neoplatonist Sveti Avgustin odbacujući spiritualnu dimenziju pamćenja poimajući ga kao golemo spremište (Avgustin, 1973, 214). Avgustin je pisao da je ogromna moć pamćenja :«To je snaga moga duha i pripada mojoj naravi» (Avgustin 1973,215). «Pamćenje je kao želudac duše, a radost i žalost kao slatka i gorka hrana» (Avgustin 1973,220). Mi smo sazdana od sećanja; ona nam diktiraju, mi im odgovaramo, i mi ih konačno menjamo. Sećanja nas kontrolišu i čuvaju od konfuzije i beznađa, bez njih ne možemo živeti. Ali ona su i deo agonije ljudskog življenja jer se stalno živi sa prošlošću, fatalistički je zapažao Avgustin“ (T. Kuljić, 2006: 21-22).

Uvod u sociologiju II

„U srednjem veku naporedo sa liturgijskim pamćenjem razvijalo se i svetovno usmeno pamćenje porodice i sećanje na mrtve. Pošto je teodiceja sprečavala jasno razlikovanje prošlog i sadašnjeg, ljudi su prošlost poimali kao deo sadašnjice u toj meri da čak nisu ni osećali potrebu da je čuvaju. Srednjevekovnu apsolutizacija sadašnjosti T. Fišer naziva istorijskoteorijskom egocentričnošću: u središtu je religijska netolerantnost, uski geografski i socijalni horizonti i histerični narcizam srednjevekovnog čoveka koji je druge narode merio svojim kriterijima (Fischer 2000,47). Staro je važno za provereno, bolje i ispravnije. Kultura sećanja seoskih društava posmatrala je prošlost kroz porodicu i mesto stanovanja, pa je pamćenje bilo više lokalno nego nacionalno. U istom vremenu opstajao je mistični globalni sklop Hristovog kraljevstva. Vizantijski vasilevs, kao božji zastupnik, bio je kosmokrator (gospodar sveta, kosmosa) i hronokrat (gospodar vremena), a papska vlast bila je simbol večne krune *aeterni regni coronam*. Osnovna globalizacijska spona srednjeg veka (zajednički bog) bila je iracionalna. Sve mnemoničke sisteme prožimala je hristijanizacija, od teodiceje do crkvenog kalendara“ (T. Kuljić, 2006: 23-24).

Uvod u sociologiju II

„Sa renesansnim razlikovanjem novog doba od antike, a naročito sa pronalaskom štampe postupno se probijala novovekovna slika prošlosti. Štampanje, pisma i uvođenje arhiva (od 13 veka) i biblioteka doprineli su tome da se prošlost konačno pojmi kao nešto različito od sadašnjice. Bio je to dug neravnomeran i protivrečan proces sekularizacije koji se ne može otsečno hronološki omeđiti. Način pamćenja bio je od ključnog značaja za pisanu kulturu Zapadne Evrope. Tek posle pronalaska štampe polovinom 15. veka knjige postaju dopuna pamćenja. Štampani su samo spisi vladajućih grupa, dok je narodno pamćenje ostalo dugo usmeno. U srednjem veku istorija nije shvatana kao promena stvarnosti, već pretežno kao jedinstvena hrišćanska drama u kojoj nije bilo mnogo interesovanja za jasnije razlikovanje prošlosti i sadašnjice. Istorija je božji plan i volja. Svi sistemi pamćenja bili su hristijanizovani, a pamćenje je bilo sredstvo za održavanje u mislima liturgije svetaca, raja i pakla. Bila je izražena liturgija zajedničkog pamćenja“ (T: Kuljić, 2006: 24-25).

Uvod u sociologiju II

„Sekularizacija je bila proces u kom je sećanje vodilo zaboravu religijskih poslanstava, relativisanju njihove obaveznosti i stvaranju novih sredstava sećanja. U autobiografskim zapisima vidljiva je individualizacije sećanja. Sekularizacija odnosa prema prošlosti bila je spora i mukotrpana. Razdvajanje mitskog od istorijskog sazrevalo je skoro dva stoleća nakon pojave štamparstva (Misztal 2003,35-36). Pamćenje je u srednjem veku imalo važnu ulogu ne samo zato što je poimano kao skladište vrlina i kao instrument mišljenja, već i zbog nedostatka širih saznanja. Prekretnica u razvoju evropske kulture sećanja bila je pronalaženje i širenje štamparstva. Došlo je do omasovljavanja individualnog sećanja. Pojedinačnom čitaocu postala su dostupna kolektivna pamćenja čitavih naroda i stoleća, čime je relativisana i oslabljena uticajnost individualne veštine sećanja (*ars memoriae*). Trebalo je samo poznavati najpre arhive, a kasnije računare. Od Francuske revolucije, sa priznavanjem nacije i političkog pluralizma, otvorena politizacija sećanja smenjuje skrivenu. Svuda gde su prošlost, koja je još juče bila sadašnjost, oblikovale rivalske grupe posredstvom moći i ideologije, manipulacija sećanjima i slikama prošlosti postala je neizbežan politički instrument. U zavisnosti od autoritarnosti političkih pokreta, sećanja na prošlost su uzurpirana, monopolisana ili dekretirana, a sumnja u dekretiranu prošlost različito je kažnjavana“ (T. Kuljić, 2006: 25).

Uvod u sociologiju II

„Važno je uočiti da se početkom novog veka probija shvatanje da najveći deo znanja ne mora biti sadržan u pamćenju. Pozitivističko posmatranje postupno je potiskivalo pamćenje, a eksperimentalna nauka sve jasnije je isticala razliku između mitskog i istorijskog. Uprkos razlici, sadržaji prošlosti i pamćenje koje ih oživljava ostaju i dalje politički važni. Sukobi oko službene slike prošlosti, tj. oko hegemonije nad tumačenjem prošlosti (spomenici, udžbenici), postaju važni sadržaji politike, najpre u Engleskoj, a kasnije u svim savremenim društvima. Od 18. veka istorija pamćenja postaje zavisna od niza novih činilaca: novih tehnologija, rasta čitalaca kod srednjih klasa, emancipacije od religije, rasta industrijalizacije i urbanizacije, a skoro ponajviše od nacionalne svesti. Nacionalna prošlost obrađivana je u okviru monumentalne istorije. Utemeljenje nacije u prošlosti zgušnjavalo se oko «velikih pojedinaca», «velikih događaja» (ustanci, revolucije), «zlatnog doba» (imperijalne veličine) i «novih početaka» (osnivanje nacionalne države, slom starog poretka). Istorijski kontekst nacionalnog razvoja nije bio statičan, već je uvek iznova prilagođavan epohalnoj svesti i identitetu pojedinaca. Nacionalna obrada prošlosti je dinamična ideologizacija koja se prožimala sa kulturom u književnosti, umetnosti, spomeničkoj arhitekturi i istoriografiji. Pamćenje sadržaja nacionalne prošlosti jeste sračunato i selektivno, organizovani zaborav stvarao je niz istorijskih praznina, ali bi izostavljeni sadržaji (utuljena baština) nakon društvenih preokreta postajali idejno središte nove hegemonije slike o prošlosti“ (T. Kuljić, 2006: 26-27).

Uvod u sociologiju II

Vrste vremena i njihovo organizovanje

„Skoro da se po sebi razume da negovanje prošlosti zavisi od poimanja vremena uopšte. Sam doživljaj vremena jeste u istorijskom i kulturnom pogledu vrlo raznovrstan, pa je i sama podela na prošlost, sadašnjost i budućnost raznolika u društvenom i kulturnom pogledu. Najpre treba razlikovati društveno i fizikalno poimanje vremena. Ima li istorija svoje vreme koje nije hronološko vreme kalendara ili časa: ubrzanja, ciklusi, razni ritmovi vremena, raznovrsna istorijska datiranja? Tek onda kada su društvena zbivanja postala okvir za razvrstavanje istorijskog moglo se govoriti o društvenoj viziji vremena. Ono se ne podudara sa velikim astronomskim i zemaljskim fizičkim procesima, jer društvene procese razne grupe uokviravaju raznovrsnim vremenima koja se slažu sa odnosima i običajima unutar konkretnih grupa. U dirkemovskoj tradici upravo uže grupno, tj. u društvenim udruženjima stvoreno vreme, daje smisao i koherentnost opažanju i omogućuje svesti iskustvo o vremenu. Sociolozi i istoričari misle više u skladu sa grupom, prirodnjaci imaju «nadgrupno» vreme. Kod istoričara fizikalno vreme nije kriterij pamćenja kao što ni fizikalna karta ne može da odrazi okolinu mesta sećanja. Možda bi se moglo reći da na neki način društveno vreme prekriva fizikalno vreme, ali i da napetost između osobenog grupnog vremena i fizikalnog vremena trajno opstaje. Još preciznije govoreći, sociolog misli uvek na društveno vreme (društvenu uslovljenost prošlosti), dok je istoričar, koji beleži zbivanja, bliži fizikalnom vremenu jer prati hronološki sled zbivanja“ (T. Kuljić, 2006: 28).

Uvod u sociologiju II

Evolucija poimanja vremena

„Srednjevekovno poimanje vremena u osnovi se razlikuje od novovekovnog. Nepremostivo mnoštvo paralelnih društvenih poredaka vremena (crkvenih, dinastičkih, tržišnih) nije bilo usklađeno. Ova vremena su se samo na nivou religijsko-mističkog svetskog poretka povezivala u koherentnu celinu u viziji eshatološkog očekivanja konačnog spasenja. Prema Bibliji, vreme nastaje sa prvobitnim grehom, kada se napušta večiti izvorni poredak, a svet potpada pod vlast otvorenosti i slobode, ali i promenljivosti, prolaznosti i smrti (Asman 1999, 19). Zbivanja su datirana prema konfesionalnim praznicima, budućnost je bila zadati plan spasenja, dakle u celini “predskaziva”, iako se o konkretnoj neposrednoj budućnosti znalo manje nego danas. Svakodnevno iskustvo bilo je vezano za ograničene regionalne strukture i ciklične procese pretežno seoskog društva. A kontingentni upadi u ove životne cikluse tumačeni su kao neizbežna božja volja. Ovu su tumačili stručnjaci za onostrano: crkvena birokratija (*corpus mysticum*) i posvećena država (*sacrum imperium*). Sećanje je bilo spasonosno, jer je gradilo most između zlatne prošlosti i budućnosti preko mračne sadašnjosti (doline suza). Rečju, sećanje vraća izgubljeno. Kao dimenzija istoričnosti i slobode, vreme predstavlja pobeđu nad prvom večnošću, ali je i protivnik one druge večnosti koja je *telos* istorije spasenja. Protivnik vremena, opet, jeste sećanje (Asman 1999a, 19). “Prostori iskustva” tradicionalne, pre svega religijske svesti od poznog srednjeg veka tendenciozno su obezvređivani posredstvom raznolikih procesa racionalizacije i posvetovljavanja. Sudbina je zamenjivana “horizontima očekivanja” u smislu otvorenih alternativa odlučivanja i delanja. O tome svedoči “poodmakla istorizacija” sveta od početka novog veka, tako da događaji ispadaju sve manje predodređeni božjom voljom, a sve više uslovljeni aktivnošću pojedinaca i grupa” (T. Kuljić, 2006: 3’-31).

Uvod u sociologiju II

Ideologizacija vremena

„Sa pojavom nacionalnih država, državna ideologija, oslobođena od vere, tražila je monumentalizaciju i glorifikaciju, tj. novu sliku nacionalnog jedinstva, a sve u cilju pravdanja državne vlasti i stvaranja političke saglasnosti. Prošlost sada postaje politički važna, jer je monopol nad njom od crkve preuzela država. Revolucije su bile vrlo zainteresovane za očuvanje revolucionarne tradicije: grb i zastava simbolizuju jedinstvo nacije i koriste se u službi nacionalnog pamćenja. Raste broj izmišljenih državnih komemoracija (spomenici, memorijalni datumi) koje ruše monopol verskih praznika ili se sa njima spajaju [...] Nove tehnologije (fotografija, kino kamera) revolucionisale su načine očuvanja i buđenja pamćenja. Le Gof je uočio da je 19. vek postao stoleće istorije zahvaljujući institucionalizaciji pamćenja u muzejima i arhivama, zatim naraslim mogućnostima da se tehnološki očuva prošlost, a sve to bilo je kombinovano sa opsednutošću nacionalističkih pokreta sa prošlošću, i sa stvaranjem nacionalnih istorija. Pojačano zanimanje za prošlost podstaklo je usavršavanje istoriografskih metoda. Hobsbom izričito tvrdi da je marksizam verovatno imao najjači uticaj u “modernizaciji” pisanja istorije (Hobsbaum 2003, 184). Svetski ratovi su svakako deprovincijalizovali istoriografiju. Prvi svetski rat podstakao je institucionalizaciju prisećanja na rat“ (T. Kuljić, 2006: 33-34).

Uvod u sociologiju II

„Novim sadržajima javnog pamćenja protivili su se raznovrsni konzervativizmi (legitimistički, narodnjački, buržoaski). Što je prostor bio više opterećen pamćenjem “zlatne” monumentalne prošlosti, to je opiranje konzervativizma bilo snažnije. U tom pogledu poučna je razlika između Evrope i SAD. Istorija SAD je primer snage javnog pamćenja. Trebalo je stvoriti jedinstvenu naciju i kolektivno pamćenje u prostoru izmešanih naroda bez duge istorije. SAD nisu kao evropske zemlje imale romantizovanu dugu srednjevekovnu prošlost sa vlastitim mitovima, ustanovama, verom i herojima. Imale su samo istoriju britanske kolonije. Marksovski rečeno, američka vladajuća robovlasnička klasa regulisala je proizvodnju i raspodelu misli svog vremena. Njene misli bile su vladajuće misli epohe. Počelo je sa novom republikom i idejama prosvetiteljstva koja nije počivala na naciji, niti na rasi nego na ustavu. Osnivači i simboli bili su Vašington i Džeferson. Zatim je dodat mit o Kolumbu kao istraživaču zemlje koji je otkrio novi svet. Prihvatila ga je nova vladajuća industrijska klasa (Kosalka 1998). Središnja vrednost bila je ideja progresa, a ne patriotizam. Za razliku od kulture sećanja evropskog plemstva, u SAD je pamćenje tek krajem 19. veka postalo činilac raslojavanja, kada se razvila strast za genealogijom, iako je i ranije bio prisutan snobizam „starih američkih porodica“. Iako je prividni cilj bio da se belci i protestanti rođeni u SAD razlikuju od mase novih imigranata, stvarni cilj genealogija bio je da se ustanovi ekskluzivni gornji sloj unutar bele srednje klase (Hobsbom 2002 b,426-427)“ (T. Kuljić, 2006: 34-35).

Uvod u sociologiju II

„Ideologizacija sadašnjosti obično počiva na kritici prošlosti, jer je budućnost neupitna i izvesna. Tome nasuprot, neoliberalni poredak vremena počiva na poistovećivanju sadašnjice i izvesne budućnosti i oštrom razdvajanju od totalitarne prošlosti. Službeni poredak sećanja, koji nameću raznovrsne nadnacionalne nevladine organizacije finansirane od krupnog kapitala, a koji počiva na tvrdom nultom času - 1989. godini, teško se može porediti sa 1917. i 1789. godinom. Pre svega otuda što 1989. nije bila nikakav revolucionarni proboj (u smislu intronizacije novih vrednosti) nego obnova starih vrednosti: kapitalizma, nacionalizma i religije u Evropi. Restaurativni globalizacijski poredak sećanja, čiji je nulti čas obnova presocijalističkih vrednosti, nametnuo je konvertitsku kulturu sećanja. Ostrašćenu preradu prošlosti nije moguće razumeti ako se ne uzme u obzir prenaplašeni grč pokajanja bivših komunista, a dvostruke biografije konvertita su realni identitet globalizacije. Savremena kultura sećanja je birokratski i komercijalno organizovana i politički instrumentalizovana. Manje ili više koherentne prošlosti se izmišljaju, dekretiraju i služe za zabavu. Materijalizacija i demokratizacija kulture sećanja ogleda se u porastu tvoraca sećanja i širenju kruga potrošača prošlosti“ (T. Kuljić, 2006: 35).

Uvod u sociologiju II

Fragmentacija prošlosti

„Sukobljene nove kulture sećanja podsticale su raspad prosvetiteljske slike o jedinstvenoj istoriji ljudskog roda. Jačalo je sećanje svakog pojedinačnog naroda na vlastito stradanje i pojačano traganje za nultim časom nacionalnih istorija. Što je narod bio ugroženiji to je bio više istaknut imperativ i dužnost kolektivnog sećanja [...] Kako izgleda, ideologije 20. veka samo su doprinele uslozňjavanju već izdiferenciranih raznovrsnih devetnaestovekovnih nacionalnih kultura sećanja. Hladni rat je ovu nepreglednost samo privremeno redukovao na dva glavna idejna bloka: kapitalistički i socijalistički. U kratkom 20. veku (1914-1989) ideologije su negovale opšte kulture sećanja (buržoaske i socijalističke) kao okvire unutar kojih su izmišljane nacionalne tradicije. Komunistički internacionalizam je u ovom pogledu bio manje inventivan od buržoaske kulture sećanja koja je pored nacionalizma iznedrila i rasizam. Nestanak hladnog rata iznova je obnovio haotičnost i nepreglednost mnoštva kultura sećanja, do te mere da sve osnovanijim izgleda pretpostavka da je tradicionalnu historiografiju potisnula kultura sećanja. Pod kulturom sećanja ovde se razume kolektivno nastojanje za osavremenjavanjem prošlog dešavanja preko ponavljanja osobenih kulturno propisanih simbola i postupaka (J.Assmann). Istorija se rastvara u kulturi sećanja – pamćenje nije više saglasnost o nepobitnom prošlom, već društvenointegrativni sadržaj koji snaži jedinstvo grupe (Albvaš), porodice i identitet pojedinca. Na neki način, kultura sećanja šira je i od ideologije“ (T. Kuljić, 2006: 37-38).

Uvod u sociologiju II

Globalizacija i pamćenje

„Naučno sistematizovanje kulture sećanja vezano je najviše za istraživanje kolektivnog pamćenja. Prvo izričito korišćenje pojma kolektivno pamćenje sreće se kod H. Hofmanštala 1902, a zatim kod M.Albvaša 1925. i M.Bloša 1939. W.Benjamin je koristio ovaj pojam proučavajući zgusnutu istoriju u reči i žargonu, Manhajm je istraživao pamćenje generacija, antropolog E. Pričard je pisao o strukturnoj amneziji, Č.Kuli o društvenom sklopu pamćenja, a Dirkem o značaju rituala prisećanja za integraciju primitivnih društava. Marksisti su isticali nesvesni i spontani karakter ovog procesa, ali i plansku ideologizaciju, iskrivljenu svest i svesnu laž (apologetiku). Nemarksisti često citiraju Marksovu opasku da tradicija mrtvih generacija pritiska kao mora mišljenje živih. G. Ziml se ovoga problema doticao aforistički, a M.Veber je malo pisao o pamćenju, uprkos zanimanju za tradicionalno legitimisanje. Dve empirijske oblasti koje su se najviše bavila statikom i dinamikom pamćenja jesu proučavanja ugleda i sociologija saznanja“ (T. Kuljić, 2006: 39-40).

Uvod u sociologiju II

„Iako su sociolozi rano uočili društvenu uslovljenost pamćenja, sistematska istraživanja kolektivnog pamćenja počela su tek od 1980-ih. Postupno slabljenje hladnoratovskih poredaka sećanja oslobađalo je provalu potisnute prošlosti, ali podstaklo i raznovrsnost istraživanja kulture sećanja. Nakon kratkog 20. veka (1914-1989), prvi put od Francuske revolucije u svetu je nestala ravnoteža snaga, tj. međunarodni sistem balansa vojne i ekonomske moći. Pojavio se niz država bez ikakvog nezavisnog mehanizma za određivanje njihovih granica (Hobsbaum 2002 a, 419). Slom SSSR-a stvorio je globalni nered i u sferi prošlosti. Učvrstila se hegemonija ultraliberalne utopije i svojevrsne neoliberalne eshatologije koja određuje obrasce novog pamćenja. Na ruševinama hladnog rata planuo je nacionalizam: wilsonovskolenjinsko pravo na samoopredeljenje na razmeđi milenijuma izvitoperilo se u šovinistički secesionizam i separatizam, pa su neki racionalni posmatrači počeli javno da predlažu napuštanje “prava na samoopredeljenje” (Hobsbaum 2002 a, 425). Globalizaciju multinacionalnog kapitala pratila je fragmentacija nacionalizama” (T. Kuljić, 40-41).

Uvod u sociologiju II

„Čak je do kraja 1980-ih malo ko verovao u slom Sovjetskog režima (Hobsbaum 2002a, 318), a sa ovim događajem iznova je doživela slom iluzija o prognostičkoj sposobnosti misli o društvu (Kuljić 2002,283-291). Naravno da nije razbijena samo pomenuta iluzija, nego realnost od tada pokazuje da je i prošlost nepredvidiva. Najrazličitije instrumentalizacije prošlosti relativisale su mnoga prihvaćena istorijska saznanja. Razvoj je ubrzo krenuo unazad kada su otvorena brojna nova iracionalna sukobljavanja, pre svega međunacionalna. Utoliko nema sumnje da je preinačena prošlost bila važan detonator poslehladnoratovskih sukoba. Masovna konverzija s levice na desnicu, uz naknadno antidatiranje ličnog preobraćenja mnogih pojedinaca, dodatno je usložnjavala upotrebu prošlosti. Pokazalo se da na iskrivljavanje slike budućnosti može uticati i strepnja, a ne samo nada. Strah od propasti nacije i smišljena manipulacija ovom bojazni stvorili su kriznu eksplozivnu sliku prošlosti u Evropi krajem milenijuma“ (T. Kuljić, 2006: 41).

Uvod u sociologiju II

„Globalizacijsko pamćenje ne razlikuje se od prethodnog po tome što složenost haosa redukuje drugačijom fabulom, niti otuda što uspješnije sabija kontingentnu prošlost u pripovest koja je prihvatljiva. Ono, naime, takođe nastoji da deluje logički i smisaono, odgovara trenutnom identitetu i samopoimanju i nudi funkcionalni konformizam (biti u trendu, tj. lojalan važećim vrednostima)“ (T. Kuljić, 2006: 41).

Uvod u sociologiju II

Zaključna razmatranja

„1. Premoderna kultura sećanja bila je elitistička i tradicionalistička (Fischer 2000,215). U nerazvijenim, nepismenim društvima sliku prošlosti formirala je manjina. Statična i nepokretna sadašnjica produžavana je u prošlost i budućnost. Kod svakog konzervatizma starije jeste i uglednije, a prošlost je bila oktroisana religijom u opštem sklopu večnosti koja nije dozvoljavala korenitu ontološku razliku od drugih vremena (sadašnjice i budućnosti). Vladajuće klase dugo su kontrolisale ključne pojmove vremena, kalendare i nulte-časove. Francuska revolucija bila je i borba za nove pojmove vremena koje je do tada kontrolisalo plemstvo i crkva. Revolucionarni kalendar, u čijem središtu je stajala harizma razuma, nije bio sam pokazatelj, nego i aktivni činilac promena feudalizma.

2. U jezgru moderne dinamične kulture sećanja stoji prosvetiteljsko poimanje istorije. Uslov optimističke vere u razum i napredak bila je kritika tradicije. Staro prestaje da bude kriterij sadašnjeg i budućeg. U pokretljivom i obrazovanijem društvu 19. i 20. veka proširio se krug tvoraca raznovrsnih grupnih i pojedinačnih svesti o prošlosti. U građanskom društvu snažno je narasla upotreba prošlosti u pravdanju najraznovrsnijih interesa aktualnih grupa“ (T. Kuljić, 2006: 46).

Uvod u sociologiju II

„3. Krajem 20. veka "eksplodirala" je prošlost u Istočnoj Evropi, dok se u Zapadnoj Evropi javlja nadteritorijalno globalno pamćenje izraženo u novim praznicima: Dan Evrope i Dan Holokausta. Globalizacija na protivrečan način sapostoji sa opsednutošću prošlošću i poreklom. Skoro da je poslehladnoratovska globalizacijska slika o prošlosti bolji dokaz za tvrdnju da je neopredeljena istoriografija utopija, nego što je to bila hladnoratovska podeljena prošlost. Nakon rušenja hladnoratovskog poretka sećanja opet su eksplodirale stare isključive slike prošlosti (lišene blokovskog obruča) sa snažnim mobilizacijskim ideološko-moralističkim potencijalom. Živimo u dobu medijski prenaplašene globalizovane industrije sećanja. U situaciji kada pojedinačna sećanja blede, učvrćuje se kao kompenzacija "industrija sećanja" koja konstruiše manihejsku sliku istorije, a čiji su popularizatori ljubitelji prošlosti koji razvijaju svojevrsnu hibridnu perspektivu svedoka i učenjaka, a koja pretenduje na visoku verodostojnost“ (T. Kuljić, 2006: 47).

Uvod u sociologiju II

Konsultovana literatura:

Kuljić Todor, *Kultura sećanja / teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.